

HET BOEK VAN ALLE BOEKEN

Roberto Calasso

Het boek van alle boeken

Uit het Italiaans vertaald
door Els van der Pluijm

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Deze vertaling is mede mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van het Italiaanse ministerie van Buitenlandse Zaken en Internationale Samenwerking via het Italiaans Cultureel Instituut te Amsterdam.

Questo libro è stato tradotto anche grazie ad un contributo alla traduzione assegnato dal Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale italiano attraverso l'Istituto Italiano di Cultura in Amsterdam.

Oorspronkelijke titel *Il libro di tutti i libri*

© 2019 Adelphi Edizioni, Milaan

© 2022 Nederlandse vertaling Els van der Pluijm / Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagillustratie © Lebrecht History / Bridgeman Images

Auteursfoto © Giorgio Magister

NUR 302

ISBN 978 90 284 5123 0

www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

I	De Thora in de hemel	9
II	Saul en Samuel	15
III	David	35
IV	Salomo	55
V	Godslasterlijke hoogten	83
VI	Zij die weggingen	105
VII	Mozes	161
VIII	Een niet verlost spook	231
IX	De eerste generaties	265
X	Ezechiël ziet	309
XI	Rondom de verwoeste Tempel	339
XII	De Messias	359

Bronnen 367

Index van namen, plaatsen en werken 418

Zo zou het Boek der boeken ons boek voor boek kunnen bewijzen
dat het ons is geschonken om te proberen erin door te dringen
als in een tweede wereld, en dat we daar verdwalen,
tot inzicht komen en onszelf vervolmaken.

Goethe

I

De Thora in de hemel

Negenhonderdvierenzeventig generaties voordat de wereld werd geschapen werd de Thora geschreven. Hoe? Met zwart vuur op wit vuur. Ze was de enige dochter van Jahweh. Haar vader wilde dat ze in den vreemde zou leven. De dienstdoende engelen zeiden tegen hem: ‘Waarom blijft ze niet in de hemel?’ Jahweh antwoordde: ‘Wat gaat jullie dat aan?’ Er kwam een koning die zijn dochter als bruid nam. Jahweh zei: ‘De dochter die ik je heb gegeven is mijn enige. Ik kan niet van haar scheiden. Maar ik kan ook niet zeggen dat je haar niet mag meenemen, want ze is je bruid. Gun me alleen dit: dat er, waar jullie ook heen gaan, een kamer voor mij zal zijn.’

In de eenzaamheid die voorafging aan de Schepping, werd Jahweh alleen bijgestaan door zijn dochter. Ze was de Thora, Wet, en de Chokmah, Wijsheid. Ze was zijn raadvrouw, maar haar werk was ook ambachtelijk: ze berekende de afmetingen, zorgde dat de wateren werden verzegeld, trok grenzen in het zand, bevestigde de aanhechtingspunten aan de hemelen, en soms was ze de uitgevouwen plattegrond van de Schepping. Dan beschouwde Jahweh haar in stilte.

De Wijsheid was maakster, ontwerp en instrument. Maar nog vaker was ze de assistent aan de zijde van Jahweh. Toen ze werd geboren ‘waren er nog geen diepe wateren’. De wateren traden nog niet buiten hun oevers. En de hemelen moesten nog op hun plaats worden bevestigd. Telkens wanneer er iets verscheen en transformeerde ‘was ik bij hem en stelde ik alle dingen samen’, ‘*cum eo eram, cuncta componens*’, zei de Wijsheid. Niemand zou ooit trotser noch verbaasder zijn geweest. Terwijl de cyclus van de wonderen ten einde liep, speelde de Wijsheid al die tijd op de grond aan de voeten van Jahweh. Dat was het gelukkigste moment van de Schepping, een onafgebro-

ken vreugde (*'delectabar per singulos dies'*) waarvan de weerklank afgezwakt en nagebootst tot de mensen doordrong.

Samen met de verzoening, de Hof van Eden, het Gehenna, de troon van de majesteit, de Tempel en de naam van de Messias, was de Thora een van de zeven dingen die werden geschapen voordat de wereld werd geschapen. De Hof van Eden, een tuin, zweefde op een plek die voorafging aan de ruimte. Zo ook het Gehenna, een vallei. Hun aanwezigheid was onontbeerlijk, maar niemand begreep hoe en waar ze hadden kunnen verblijven voordat de wereld er was. Terwijl het voor de Thora niet uitmaakte of de wereld wel of niet bestond. Ze zat op haar vaders knieën en zong met de dienstdoende engelen. Na honderden generaties zagen een paar van hen, toen ze omhoogkeken, een man die met veel moeite een berg beklom. Ze voelden een steek van heimwee die anticipeerde op het verlies en zeiden tegen de Vader: 'Waarom wil je dit zorgvuldig gekoesterde juweel aan een wezen van vlees en bloed geven?' Maar het was al te laat.

Dat de Thora met zwart vuur op wit vuur werd geschreven, zorgde er volgens Nachmanides, kabbalist te Gerona, voor dat ze op twee tegengestelde manieren kon worden gelezen: als een doorlopend schrift, niet in woorden verdeeld – dat vereist de aard van het vuur – of op traditionele wijze, als een verzameling voorschriften en verhalen. In het eerste geval werd het doorlopende schrift een aaneenrijging van namen. Voorschriften en verhalen vloeiden uit. Maar andere kabbalisten uit Gerona gingen nog verder. Waarom die overdaad aan namen handhaven? De hele Thora moest worden gelezen als één enkele naam, de Naam van de Heilige. Azriël waagde het te zeggen dat de stamboom van Ezau, zoals opgesomd in Genesis 36, en meestal als een overbodige passage beschouwd, niet als wezenlijk verschillend van de tien geboden moest worden beschouwd. Het waren afzonderlijke delen van eenzelfde bouwwerk, even onmisbaar.

De Wijsheid verliet de mond van de Vader in de vorm van een nevel. 'Als een nevel bedekte zij de aarde.' Voordat de wereld was geschapen, had ze haar woontent in de hoogten gespannen, en daar wachtte ze. Ze kwam tot de Vader in de 'wolkenzuil' waar Hij op Zijn troon zat. Tent en wolkenzuil: ooit zouden ze weer samen opdoemen, toen Mozes zich, voor de ogen van de

verbijsterde Hebreëën, terugtrok in de ‘Tent van de Ontmoeting’ en meteen daarna een wolkenzuil de ingang verhulde. Zo had Jahweh willen spreken tot Mozes, ‘van aangezicht tot aangezicht, zoals iemand praat met zijn vriend’. De Wijsheid echter ging van het inwendige van haar tent naar de wolkenzuil. Dat was de eerste stap, het begin van een eindeloze reis. Sindsdien bezocht de Wijsheid elke uithoek van de kosmos. ‘Ik alleen doorliep de kring des hemels, en wandelde in de diepte van de afgrond, over de golven van de zee en heel de aarde, in ieder volk, in elke stam toonde zich mijn macht.’ Overal vond de Wijsheid iets om zich mee te voeden. Maar altijd dacht ze aan haar tent. Ze wilde een andere plek zoeken om die op te zetten. Op een dag gaf de Vader haar een teken. ‘Zo kreeg ik een vaste plaats op de Sion,’ zei de Wijsheid, ter afsluiting van haar verhaal. Op diezelfde aarde zou de Zoon, haar broer, ‘zijn hoofd nergens te rusten kunnen leggen’.

II

Saul en Samuel

Saul verscheen terwijl hij op zoek was naar een paar ezalinnen die waren verdwaald. Samen met een knecht legde hij een flinke afstand af. Maar de ezalinnen waren niet te vinden. Toen ze in Suf terecht kwamen, zei Saul tegen de knecht: 'Mijn vader zal intussen ongeruster zijn over ons dan over de ezalinnen.' Ze hadden drie dagen gelopen voor die ezalinnen. Ze waren het gebergte van Efraïm overgestoken, door de streek Salisa getrokken en vervolgens door Saälim. De ezalinnen waren nergens te vinden. Zij waren inmiddels de weg kwijt, wisten niet welke ze moesten nemen om terug te keren. Toen zei de knecht dat hij had horen praten over een ziener die in Suf woonde. Misschien zou die hen kunnen helpen. Saul was het ermee eens, maar ze hadden geen stukje brood meer in hun zak. Wat zouden ze de ziener kunnen aanbieden? De knecht zei: 'Ik vond nog een zilveren sjekel. Dat zouden we aan de ziener kunnen geven en hem de weg vragen.' De Bijbeltekst voegt er nog wat verklarende woorden aan toe: 'Vroeger zei men in Israëel wanneer men God om raad wilde vragen "Kom, laten we naar de ziener gaan", want wat nu een profeet heet, werd vroeger een ziener genoemd.'

Een groep meisjes was de poort van Suf uit gekomen om water te putten. Zo vinden beslissende dingen plaats, bij een put. Net zoals met Rebecca, met Rachel, met Demeter in Eleusis. Ook ditmaal was er een groepje meisjes. Ze zagen de twee vreemdelingen die omhoogklommen naar de stadspoort. 'Is de ziener in de buurt?' vroegen de twee onbekenden. De meisjes antwoordden behulpzaam: ze zouden hem zo meteen ontmoeten, maar ze moesten opschieten, want hij stond op het punt de stad uit te gaan. U moet hem wel tegenkomen – zeiden ze – 'voordat hij naar de offerhoogte gaat voor het offermaal, want de genodigden wachten met eten op hem, omdat hij het offer moet zegenen voordat ze aan de maaltijd beginnen.' Even later zag Saul voor de poort van Suf een man die van achter de muur

kwam en vroeg hij hem: ‘Kunt u mij zeggen waar de ziener woont?’ Samuel antwoordde: ‘Ik ben de ziener.’ En meteen nodigde hij Saul uit hem te volgen naar de offerhoogte: ‘Vandaag zult u met mij eten.’ En voegde eraan toe: ‘En wat betreft die ezinnen die nu al drie dagen zoek zijn, die zijn terecht.’ Voor een priester als Samuel geldt als eerste vereiste dat hij het vlees van het offer dat wordt gegeten opdraagt en verdeelt. Saul kreeg de beste portie en Samuel zei: ‘Dit is apart gehouden, speciaal voor jou: eet smakelijk. Het is speciaal voor jou bewaard, toen ik de mensen uitnodigde voor het feestmaal.’ De portie is *moira*, ‘lotsbestemming’. Het lot van Saul was al bepaald, werd voor hem bewaard. Ze hadden op hem gewacht.

Voor wie het niet weet – en dat geldt voor iedereen – de zoekgeraakte ezinnen zijn de aanleiding tot de ontmoeting tussen Saul en Samuel. Als Sauls vader zijn zoon geen opdracht had gegeven ze te gaan zoeken, zou Saul in zijn familie zijn gebleven, de kleinste stam van Israël. Hij was een knappe jongeman, een kop groter dan zijn makers en had nooit een teken van enige speciale roeping vertoond. Dankzij de zoekgeraakte ezinnen was hij op een dag ver van huis en wist hij niet hoe hij moest terugkeren. Hij was bereid degene die hem de weg wees te betalen met een zilveren munt.

Dat is de situatie waarin Jahweh zorgt dat hij Samuel ontmoet. De verdwaalde ezinnen waren de kunstgreep die hun ontmoeting mogelijk zou maken. En die ezinnen zouden worden teruggevonden. Niet door Saul maar – niemand weet hoe – door Samuel zelf, de ziener die Saul de eerste koning van Israël zou maken. Jahweh was ook een allegorist. De verdwaalde en teruggevonden ezinnen waren ook het volk dat hunkerde naar een koning maar die niet had kunnen kiezen als de ziener Samuel hem niet had gezalfd met de olie die hij in een kruikje bewaarde.

Na het offerfeest gingen ze terug naar de stad. Samuel liet voor Saul een bed opmaken op het dak van zijn huis. Hij wekte hem bij het krieken van de dag en zei: ‘Sta op, ik zal u uitgeleide doen.’ Samen verlieten ze de stad. Samuel zei dat Saul zijn knecht vooruit moest sturen. Maar hijzelf moest wachten. Hij moest luisteren naar het woord van God. Samuel haalde een kruikje olie tevoorschijn en goot het over Sauls hoofd leeg. Hij zei dat Jahweh hem had gezalfd ‘tot vorst over zijn volk’. Ze waren alleen, vlak na zonsopgang. Toen zei Samuel tegen Saul weer door te lopen. En bracht drie voorvallen

ter sprake die hem zouden overkomen. Het eerste betrof de zoekgeraakte ezalinnen. In Selsach, vlak bij het graf van Rebecca, zouden twee onbekenden tegen hem zeggen dat de ezalinnen waren teruggevonden. Zo ging het. Zijn vader, zeiden ze, maakte zich daar geen zorgen meer over, maar wel over zijn zoon, die maar niet terugkwam.

Ook de andere voorspellingen kwamen al snel uit. Dat waren de ‘tekens’ had Samuel gezegd. En eraan toegevoegd: voortaan ‘kunt u doen zoals uw hart u ingeeft’. Een veelzeggende regel. De tekenen werden bewaarheid en Saul begreep wat Samuel had gezegd: ‘Je zult een ander mens worden.’

Wie hem van vroeger kende kon het niet geloven. Hoort Saul, die knappe, grote zoon van Kis nu ook tot de ‘nabi’, de ‘profeten’? Die dansen en spreken bij de klanken van harpen en tamboerijnen? Ze zeiden: ‘Wat is er met de zoon van Kis gebeurd? Hoort Saul nu ook al bij de profeten?’ Zo ontstond het enigszins spottende gezegde dat nog steeds wordt gebruikt: ‘Hoort Saul nu ook al bij de profeten?’

Toen de vervoering voorbij was, ontmoette Saul zijn oom. Hij leek weer helemaal de oude. In geen enkel opzicht anders dan toen hij was vertrokken. Zijn oom wilde alleen weten waar Saul helemaal heen was gegaan met zijn knecht. ‘Op zoek naar de ezalinnen,’ zei Saul. ‘Maar die waren niet te vinden,’ voegde hij eraan toe. ‘Toen zijn we naar Samuel gegaan.’ ‘En wat heeft Samuel tegen je gezegd?’ drong zijn oom aan. ‘Dat de ezalinnen terecht waren,’ zei Saul. ‘Maar hij vertelde niet dat Saul over het koningschap had gesproken,’ preciseert de Bijbeltekst.

Alleen Samuel wist dat Saul koning over Israël was. Nu moest het volk dat weten. Samuel riep het op om naar Mispa te komen. Hij herinnerde hen eraan dat ze om een koning hadden gevraagd en daarmee Jahweh zelf hadden verworpen, ‘die jullie steeds uit alle rampspoed en ellende heeft gered’. Ze hadden het gewaagd te zeggen: ‘Je moet een koning over ons aanstellen.’ Dus treed aan voor de Heer, had Samuel er resoluut aan toegevoegd.

Alle stammen waren aanwezig. Er werd geloot, omdat dit een oordeel van Jahweh was. Het lot viel op de stam Benjamin. Nu moest de familie worden geloot. Het lot viel op de familie van Matri. Nu moest een lid van die familie worden geloot. Ze waren allemaal aangetreden. Maar Saul was er niet. Ze vroegen Jahweh of er iemand ontbrak. Jahweh zei: ‘Hij houdt zich schuil tussen de bagage.’ Saul kwam tevoorschijn. Samuel zei: ‘In heel het

volk is er geen tweede zoals hij.' Toen juichte het volk Saul toe. Hij was de eerste koning van Israël.

Saul verstopte zich tussen de bagage, net als Harpo Marx, omdat hij was overvallen door *doodsangst voor de uitverkiezing*. Een angst waar zijn volk meer dan elk ander in de geschiedenis onder zou lijden. Angst voor het toeval, voor het lot dat hem elk moment kon treffen. Maar Saul wist dat die uitverkiezing al had plaatsgevonden op het moment dat Samuel hem had gezalfd. Maar toen waren ze alleen. Niemand had hen gezien. Niemand wist het. Toeval en lot zouden elkaar in hem overlappen. Een benauwende verbintenis. Hij zou niet meer kunnen ademen zonder ergens aan te denken, zoals toen hij over onbekende wegen liep op zoek naar de ezellen van zijn vader, geïrriteerd, verstrooid. Af en toe wisselde hij een paar woorden met zijn knecht. Meer niet. Voortaan zou zo iets nooit meer gebeuren in zijn leven.

De uitverkiezing van Saul tot koning van Israël ging razendsnel, een simpele loting. Maar de koning steunde op de leegte. Toen wees Samuel 'het volk op de rechten die aan het koningschap verbonden zijn'. Maar dat was nog steeds niet genoeg. Dat recht moest worden *opgeschreven*. Dus Samuel 'schreef het in een boekrol die hij voor Jahweh neerlegde'. Noodgedwongen, onontbeerlijke handelingen. En alles belandde in een boek.

Samuel, de laatste rechter, was ook het prototype van de priester en profeet voor de profeten. Geboren dankzij de gelofte van een moeder die radeloos was vanwege haar onvruchtbaarheid, werd hij al voor zijn geboorte aan de eredienst gewijd. Op zijn twaalfde hoorde hij de stem van Jahweh en herkende die niet. Hij lag te slapen in de schemer van de tempel en meende de stem te hebben gehoord van Eli, de hogepriester. Hij haastte zich naar hem toe en zei: 'Hier ben ik.' Eli keek op en zei: 'Ik heb niet geroepen, ga terug en ga weer liggen.' Dat gebeurde nog twee keer. Dezelfde woorden, dezelfde handeling. Het was nauwelijks denkbaar dat die stem van Jahweh kwam. In die tijd 'was het woord van Jahweh schaars; een visioen zeldzaam'. Maar de oude priester Eli, vader van twee goddeloze zoons, begreep dat Jahweh had gesproken. Toen zei hij tegen de kleine Samuel: 'Als je hoort dat je wordt geroepen, zeg dan: Spreek, Heer, want uw dienaar luistert.' Voor de